

RECENZE A ZPRÁVY O LITERATUŘE / REVIEWS AND BRIEF NOTICES

Fran SMĚJA, *Na co jsem nezapomněl*, edd. Martin Tichý a Radek Touš. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2019, 335 s. ISBN 978-80-7510-382-6

Edici dosud nevydaných pamětí s názvem *Na co jsem nezapomněl* od spisovatele, redaktora, učitele a kulturního pracovníka Frana Směji (*14. 5. 1904, Suché Lazce – † 11. 2. 1986, Opava) vydali na konci r. 2019 editoři Martin Tichý a Radek Touš. Fran Směja je znám širší veřejností především jako tvůrce *Pletek*, básniček ve slezském nářečí a v místním dialektu. Je také autorem několika dalších básnických knih, poezie pro děti, povídek a napsal též devět románů věnujících se životu na slezském venkově (*Kalný proud*, *Potršněná tvář*, *Jidáši*, *Napsáno v horách*, Úhor). Větší část Smějova díla tvoří próza, kromě vesnických románů je to také román s válečnou tematikou (*Obličejem ke zdi*) a ideologicky poplatná literatura 50. let (např. v povídkách *Věřím v člověka*).

Směja je také autorem řady drobných příležitostných příspěvků. Svě vzpomínky psal Fran Směja v letech 1972–1975, v období normalizace, kdy měl zakázáno vystupovat na veřejnosti a také mu bylo znemožněno publikovat. V knize vypráví o svých učitelských a spisovatelských začátcích, kdy spoluzaložil vydavatelství Iskra v Hrabyni (v r. 1928), přes události blížící se války v 30. a 40. letech a svou odbojovou činnost. Poté nastává ve vyprávění zlom/střih, kdy se autor vypisuje z aktuálně hořce prožívané doby po r. 1968 a počínající normalizace. Po vyličení událostí srpnové invaze vojsk zemí Varšavské smlouvy do tehdejšího Československa v r. 1968 a krátce trvajícím obrodném procesu byl Směja pro své postoje vyloučen z KSČ, bylo mu znemožněno publikovat a také jeho čerstvě vytištěný román *Obličejem ke zdi* byl v r. 1971 sešrotován v žimrovických papírnách. Jeho poslední romány zůstaly v rukopise.

Text Smějových vzpomínek je proložen mnoha citáty z korespondence, ukázek z dobového tisku, v nichž autor ve svých novinových článcích obhajoval T. G. Masaryka, pražské jaro i otevřeně dával najevo svůj nesouhlas s okupací, kterýžto nikdy neodvolal, na rozdíl od jiných spisovatelů či výtvarníků. Problémem autora tedy nebyla nekonformita jeho literárního díla, ale spisovatelovy odmítavé postoje vůči tehdejšímu režimu. První díl vzpomínek obsahuje Smějou detailně popsané peripetie a perzekuci ze strany komunistické moci, kdy se mu zcela uzavřela možnost veřejně vystupovat a publikovat své texty a kdy mohl psát pouze „do šuplíku“. Ve svých pamětech píše o všudypřítomné atmosféře strachu, nesvobodě, všemožném bezpráví i nemožnosti publikovat: „*Nesouhlasíme však s těmi vládnoucími činiteli, kteří nedopřávají lidu právo svobodného projevu, kteří terorizují každého, kdo odsoudil okupaci Československa sovětskou armádou 21. srpna 1968. V Československu vládne opravdu teror a ten vyvolává v občanech strach. Strach odůvodněný, protože sebemenší projev nesouhlasu s politikou dneška, dětem vyloučených členů strany a často i bezpartijních a příslušníků stran takzvané Národní fronty, zjistí-li se, že navštěvují hodiny náboženství, znemožňuje se studium na středních, odborných a vysokých školách. Těžkosti jsou i s jejich přijetím do učení. O tom jsou konkrétní doklady. A hodně! Prohlašují-li vládnoucí politici, že v republice nic takového neexistuje, nemluví pravdu. [...] Vždyť každý Čechoslovák, až na ty, kteří se dali do služeb vládnoucích politiků po 21. srpnu 1968, doznává, že u nás není všechno v pořádku,*

že není demokracie, že jsou deptána občanská práva, že neexistuje svoboda projevu, že se upírá právo svobodně publikovat spisovatelům-stoupenkům pražského jara. Že se jejich knihy dříve už vydané šrotují, vyřazují z knihoven. V denním tisku, v rozhlase, v televizi se nesmí objevit jejich jméno. A. C. Nor i já jsme mezi nimi.⁴¹

Druhá, rozsáhlejší část Smějových pamětí se navrácí zpět do vzpomínek na dětství prožité v rodných Suchých Lazcích a částečně též v hornické kolonii v Mariánských horách v Ostravě, kam se na čas s rodinou otec Směji František přestěhoval za prací v dole Ignát (později Jan Šverma) v Mariánských Horách. Po absolvování učitelského ústavu v Opavě v r. 1924 vzpomíná autor na svá první učitelská působiště (Raduň, Hrabýň, Větrkovice, Neplachovice, Baška aj.), i na kulturní, osvětovou a organizační činnost po skončení 2. světové války v r. 1945. Směja vykonával do r. 1968 mnoho různých vedoucích funkcí, mj. byl předsedou Sdružení umělců slezských v Opavě, ředitelem Krajského osvětového střediska v Hradci nad Moravicí, místopředsedou pobočky Svazu čl. spisovatelů v Ostravě, nebo vedoucím odbory kultury KNV v Ostravě).

Smějova kniha vzpomínek je doslova zahlcena ukázkami z dobového tisku i z korespondence. Nalezneme v ní mnoho zajímavých portrétů osobností z řad spisovatelů i výtvarníků z tehdejšího světa literatury, kumštu i politiky. Některé osobnosti autor popisuje v několika výstižných větách, jiným věnuje velké pasáže v textu knihy. Kromě vzpomínek na básníka Petra Bezruče je to také, pro Směju a jiné tehdy začínající autory, klíčová osobnost Vojtěcha Martínka, s nímž se autor pamětí znal již od r. 1928. Dále ve svých pamětech vzpomíná na spisovatele (L. Třeneckého, Z. Báru, M. Rusinského, B. Slavíka, A. C. Nora) i výtvarníky (V. Držkovic, J. Šrámka, H. Salichovou, O. Lasáka, O. Holase, Z. Máčela, sochaře V. Brázdila aj.). Při vzpomínkách na tyto své přátele i nepřátele cituje z jejich vzájemné korespondence a popisuje jejich setkávání i střety, další životní směřování a kulturní práci v počínajícím období normalizace dle toho, jaký byl jejich postoj k okupaci Československa v r. 1968. Z vyprávění o celoživotním přátelství Frana Směji s Vojtěchem Martínkem nebo Bedřichem Slavíkem vytváří Směja živé portréty osobností tehdejší regionální literatury i kultury obecně. Důležitou součástí Smějova životního příběhu je jeho již zmíněná perzekuce v normalizačním období. V textu pamětí se stále vrací obžaloba tehdejšího režimu i jejich představitelů.

Knihu Smějových vzpomínek editoři doplnili ediční poznámkou i podrobnými vysvětlivkami. Zpřehlednili také strukturu textu, rozčlenili jej v první části do kapitol a upravili též odstavcové členění. Součástí edice je též fotografická příloha s fotografiemi z autorova života a také černobílé fotografie s obálkami jeho vydaných knih.² V závěru pamětí čtenář nalezne podrobnou studii *Uvznutí na periferii: literární dílo Frana Směji* od editorů M. Tichého a R. Touše zabývající se Smějovým dílem od počáteční nářeční poezie a vydání slavné knihy *Pletek* až po jeho venkovské romány, romány s válečnou tematikou i ideologicky poplatnou literaturu 50. let a za normalizace psané texty včetně jeho pamětí. Jak již název studie napovídá, konstatují zde autoři, že i přes Smějovy vysoké ambice zůstal tento autor „uvízlý v regionu, jež miloval a jež svým dílem také vytvářel“.³

1 Fran SMĚJA, *Na co jsem nezapomněl*, Opava 2019, s. 231–232.

2 Z pozice kurátorky literárních fondů v Památníku Petra Bezruče bych ráda doplnila, že strojepis pamětí uložený v PPB je již v inventáři Smějova fondu zapsán, že právník Drahomír Illík (o němž je zmínka ve vysvětlivkách v knize na s. 274) ještě žije a také že drobné rukopisné sešitky se Smějovými verši vytvořené samotným autorem lidé i v současnosti občas donesou do PPB, nebo je mají doma.

3 F. SMĚJA, *Na co jsem nezapomněl*, s. 330.

Na závěr můžeme říci, že paměti F. Směji jsou cenným příspěvkem k literárnímu dění v našem regionu ve 20. století. Tyto memoáry jsou pomyslným dalším střípkem skládajícím se do bohaté mozaiky s obrazem kulturního života našeho regionu. Radí se k záslužným editorským počínům posledních let, jako bylo např. v letech 2019 a 2020 vydání dvojdílných vzpomínek Jana Rohla v edici O. Koláře,⁴ nebo také edice korespondence Antonína Satkeho K. Rodana, vydané Slezským zemským muzeem.⁵ Zde je také na místě připomenout velkou prospěšnost grantových projektů, bez jejichž podpory by tyto edice pamětí a korespondence nikdy nemohly vzniknout.

Vzpomínky Frana Směji jistě zaujmou fanoušky jeho knih. Čtenáře dokáží vtáhnout do pestrého života učitele a regionálního spisovatele. V neposlední řadě jsou Smějovy memoáry také neutěšenou zprávou o životě intelektuála v dusivém normalizačním období 70. let 20. století v Československu.

Martina Dragonová

Jiří KNAPIK, Heller & Kristian aneb Opavská Vest pocket revue (1933). Hra „Kaolin a majolika“ a inspirace Osvobozeným divadlem. Edice pramenů. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2020, 215 str.

ISBN 978-80-7510-414-4

Hlavní badatelský zájem Jiřího Knapíka o kulturu a životní styl v socialistickém Československu dlouhodobě doplňují práce o českém Slezsku konce 19. a první poloviny 20. století. Nejnovější autorova publikace navazuje do jisté míry právě na „slezský konzulát“ a časopisecké studie o české kultuře regionu. Hlavní postavy nové knihy, Josefa Hellera, Rudolfa Kristiana nebo Josefa Molína, jsme dosud znali jen povrchně, pokud vůbec. Publikace vydaná roku 2020 autorovou alma mater Slezskou univerzitou v Opavě nejenže poprvé rekonstruuje jejich souvislou biografii, ale rozkrývá i jejich žitý svět, odhaluje netušené personální vazby a věcné spojitosti.

Knihu tvoří především edice scénáře nově objevené divadelní hry *Kaolin & majolika* z roku 1933, doplněná o rozsáhlou úvodní studii, a v neposlední řadě obrazový doprovod, který je oběma textovými částem rozsahem i obsahově rovnocennou složkou. Jakou divadelní hrou *Kaolin & majolika* je a proč si zaslouží kritické vydání? Šlo o „porcelánovou anekdotu“, která tvůrčím způsobem rozvíjela zjevnou inspiraci slavnější *Vest Pocket Revue*. Zatímco „vestpocketkou“ ohlásili svůj vstup na scénu Jiří Voskovec s Janem Werichem, *Kaolinem & majolikou* se publiku představovalo autorské duo Josef Heller a Rudolf Kristian. Nutno říci, že se tandem mýnil prezentovat publiku rodného regionu, jež jediné mohlo dobře porozumět řadě lokálně specifických narážek. Hra byla také uvedena pouze dvakrát, a to v Kateřinkách (dnes součást Opavy) a Velkých Hořticích, aniž by zanechala v paměti regionu hlubší stopu. To ovšem neznamená, že by měla být zapomenuta. Jednak je – s potřebným komentářem, kterým autor přepis scénáře opatřil – zábavným čtením, artikuluujícím pohled avantgardně smýšlející mládeže na „město pensistů“, jak Opavu viděli a jak bývala obecně nazývána. Zasazením jejího vzniku do dobového

4 Jan ROHEL, *Vzpomínky*, Opava 2019; Jan ROHEL, *Vzpomínky na Slezský studijní ústav a Horní školu 1945–1954*, Opava 2020.

5 Antonín SATKE, *Listy lásky, víry a naděje (Edice korespondence slezského etnografa a folkloristy Antonína Satkeho se snoubenkou, sestrou a dalšími rodinnými příslušníky od srpna 1957 do května 1962)*, Opava 2020.

kontextu se před námi ale navíc otevře takřka neznámý okruh zajímavých mladých osobností, jejichž umělecké a intelektuální aspirace opavské prostředí přesahovaly a které se vesměs uplatnily mimo rodný region.

Ještě explicitněji než v samotné divadelní hře formuloval Josef Heller svůj názor na slezské zemské hlavní město o rok později v textu *Račí* a jeho pokračování *Račí II*, otiskovaných ve *Svobodné republice* a nyní zpřístupněné Jiřím Knapíkem v předkládané knize. Jak název napovídá, Opava je pro Hellera městem zpátečnickým, intelektuálně a kulturně de facto maloměstem, což se projevuje jednak ve smýšlení jeho obyvatel, ale také v provinční tvářnosti sídla samotného („zbytky šancí, secese, olezlý barok, dva domy v bauhausu (ó, ó), náměstíčko a všecko ostatní co k pořádnému městu patří“). Dalším objevem Jiřího Knapíka je Kristianova hříčka *Na majáku swokapmundském* otiskovaná v roce 1935 v Českém slově. Následuje přepis dochovaného dopisu těžce nemocného Rudolfa Kristiana příteli Hellerovi z tatranského plicního sanatoria a Hellerovy krátké literární pokusy podepsané už jeho novým pseudonymem Zdeněk Jerman.

Úvodní studie Jiřího Knapíka odhaluje doposud neprobádanou vrstvu v české kultuře meziválečné Opavy. Sleduje vystoupení mladé generace českých intelektuálů první poloviny 30. let, která konzervativní prostředí Opavy konfrontovala se soudobou modernistickou uměleckou tvorbou, v tomto případě inspirovanou pražským Osvobozeným divadlem. Její působení mělo zůstat v řečišti zdejší kulturní scény mrtvým ramenem, po roce 1938 překrytým nánosy zapomnění. Přestože však šlo o pouhou epizodu, opomíjet ji by znamenalo bezděky stvrzovat obraz dějin kultury, jímž se kolektivní paměť města oficiálně zaštiťovala po roce 1945. Ta vyzdvihla na piedestal řadu osobností regionálního a lokálního významu, zatímco mnohého z kriticky smýšlejících představitelů zcela vymazala z povědomí. Nyní, po takřka devadesáti letech, se někteří z takto zapomenutých aktérů, objevují před našima očima v často nečekaných souvislostech.

Pokud úvodní studie a text divadelní hry představují především myšlenkový svět Hellera, Kristiana, Molína a přátel, poznámky k edici a obrazový doprovod leccos prozrazují o kulisách jejich životů nebo zálibách. Autorovi se podařilo z různých paměťových institucí, ale také ze soukromých sbírek shromáždit pozoruhodné fotografie zachycující místa zmíněná v editovaném scénáři divadelní hry nebo v Hellerově *Račí*. Objevné jsou také Kristianovy kreslené anekdoty ze *Studentského časopisu* a *Trnu* z let 1930 až 1933. V rodinném archivu Josefa Hellera se pak Jiřímu Knapíkovi podařilo nalézt originální návrh jevištní výpravy k představení i 15 vtipných perokreseb Josefa Molína souhrnně nazvaných *Kapesní průvodce Opavou*. Právě takřka detektivní bádání po dalších osudech a potomcích hlavních aktérů je nečekanou přidanou hodnotou publikace, která je mnohem více než jen klasickou kritickou edicí.

Martin Pelc

Timothy SNYDER, *Cesta k nsvobodě: Rusko, Evropa, Amerika. Praha: Paseka – Prostor, 2019, 368 s. ISBN 9788074329814.*

Málokterý zahraniční historik v posledních letech oslovil českou veřejnost tak jako ve Vídni žijící Američan Timothy Snyder. Četné překlady a ohlasy jeho prací o novějších dějinách střední a východní Evropy svědčí o převážně příznivém přijetí – paradoxně možná i proto, že se týkají především sousedních zemí a oproti jiným historickým syntézám

daného času a prostoru nepředkládají Čechům nepřijemné pravdy o „jejich vlastní“ minulosti.

Nová Snyderova kniha se jeho předchozím pracím značně vymyká. Jde o rozsáhlou analýzu vývoje nedávné doby v kontextu „historické politiky“, kolektivních identit a paměti. Erudice historika se zde prolíná se stylem investigativní žurnalistiky. Ostatně ne náhodou Snyder monografii dedikoval reportérům, jejichž roli v současném světě opakovaně vyzdvihuje.

Jak je u Snydera zvykem, kniha je psána čtivě a esejisticky, v duchu tradic anglosaské historiografie. Pro tuzemské čtenáře, navyklé na „kontinentální“ styl vědeckých publikací, může být orientace v textu poněkud složitější. Autor totiž využívá svéráznou kombinaci chronologického a tematického líčení. Jednotlivé kapitoly, věnované rokům 2010–2018, vždy sledují jednu centrální tematickou linii. V rámci líčení souvislostí daného tématu pak Snyder přirozeně vybočuje z časové posloupnosti událostí, takže místy dochází k jistým věcným i chronologickým „skokům“. Přirozeně se lze setkat také s řadou zjednodušení a zobecnění, což je však při „globálním“ záběru knihy pochopitelné, ba nezbytné.

Ústředním motivem Snyderovy analýzy je změna mocenské strategie Ruska v poslední dekádě a její dopady v EU a USA. Rozkol mezi Ruskem a „Západem“ autor vysvětluje zejména „ideovým vyhořením“ ruské společnosti v průběhu dvou desetiletí po skončení studené války. Problémy s transferem od „imperiálního“ Sovětského svazu k modernímu právnímu státu spolu s ekonomickou krizí roku 2008 a poklesem preferencí „okoukané“ Putinovy administrativy dle Snydera přivedly ruskou politickou reprezentaci k odklonu od dřívější proevropské rétoriky a k resuscitaci starších mýtů o „nevinném Rusku ohrožovaném Západem“. Cíl Snyder spatřuje v potřebě přesvědčit obyvatelstvo, že za hospodářské a společenské problémy země nemohou volení činitelé, do jejichž kompetence by řešení těchto problémů mělo spadat, nýbrž „vnější nepřítel“. K legitimizaci tohoto narativu logicky poslouží jakékoliv selhání „Západu“; proto Moskva dle Snydera od roku 2011 různými prostředky podporuje dezintegrační tendence EU a USA.

Autor obsáhle a fundovaně popisuje ideové kořeny, z nichž tato politika vychází. Vedle postimperiálního sentimentu, misticího v sobě reminiscence z dob carských i komunistických, jde o prvky náboženské a mystické víry v ruskou „předurčenost“, stejně jako o inspirační vlivy německé geopolitiky 30. a 40. let 20. století. Za klíčové Snyder považuje učení Carla Schmitta (1888–1985) o „velkoprostorech“, jež mají nahradit princip suverénních států. Jako další stěžejní inspirační zdroj pak autor identifikuje také dílo krajně pravicového filozofa a ruského emigranta Ivana Iljina (1883–1954).

Vyostřování konfliktu mezi Ruskem a „Západem“ v posledních letech autor klasifikuje jako zápas mezi „politikou nevyhnutelnosti“ a „politikou věčnosti“. Zatímco progresivistická vize nevyhnutelnosti předpokládá neustálý vývoj směrem k „lepšímu zítřkům“ (v tomto případě k demokratické, integrované a liberální společnosti), koncept věčnosti naopak chápe dějiny jako cyklické opakování či kontinuální trvání určitého stavu, který se jen bezvýznamně obměňuje. V případě současného ruského politického narativu je tímto setrvalým stavem dichotomie Ruska a „Západu“. Oba protichůdné modely, nevyhnutelnost i věčnost, spojuje společný problém – víra, že „vše je dáno“, zbavuje jedince individuální odpovědnosti.

Hlavní příčinu naznačeného stavu Snyder vidí v absenci „historického poučení“, a to zejména v neschopnosti překlenout „národní“ výklady dějin. Rusové, Američané i obča-

né zemí EU jsou podle názoru autora v zasetí rozličných variant „pohádky o moudrém národu“, která jim brání ve vyváženějším náhledu na dějiny a na vývojové tendence nad rámec „národního příběhu“. Ideu národního státu Snyder hodnotí jako neživotaschopnou s tím, že domnělé „národní státy“ v minulosti byly z velké části buďto impérii, závislými na državách (Francie, Velká Británie), nebo byla jejich suverenita opakovaně oslabována či zcela likvidována vpády nepřátel. Snyder nenechává čtenáře na pochybách, že patří k příznivcům evropské integrace, byť rozhodně není k EU nekritický. Místy však poněkud inklinuje ke zjednodušujícímu chápání euroskepticismu jako důsledku nacionalismu a ruské „anti-kampaně“, přičemž pomíjí další vlivné důvody kritiky EU, např. výhrady ke způsobu přerozdělování dotací či k byrokratizaci správy.

Českého prostředí si autor všímá jen v několika pasážích. Připomíná éru Pražského jara a následné normalizace v kontextu obratu v sovětské politice od „vývozu revoluce“ právě k „normalizaci“, tedy k udržování *statu quo* uvnitř impéria. Právě Brežněvova epocha dle Snydera odstartovala v SSSR přechod od „politiky nevyhnutelnosti“, tedy od – přinejmenším rétorické – víry v celosvětové vítězství socialismu, kterou vykazovala ještě Chruščovova administrativa, k „politice věčnosti“, tedy k nihilistickému pochopení, že kulturní a hospodářské napětí mezi „Západem“ a „ruským impériem“ stále potrvá. K českým reáliím se Snyder vrací také v části, věnované Putinovým podporovatelům v EU, k nimž řadí i Miloše Zemana.

Celkově lze knihu hodnotit jako místy zjednodušující, leč mimořádně důležitou syntézu. Její přínos spočívá paradoxně právě v určité míře generalizace. Zobecnění Snyderovi umožňuje uvažovat v „globálním“ kontextu a klást si zásadní otázku, jež se z národních či regionálních perspektiv mohla v době vydání knihy jevit jako vzdálená či dokonce absurdní – otázku, zda může současné mocenské a politické uspořádání dlouhodobě přežít. Události vyvolané pandemií Covid-19 a dění spojené s prezidentskými volbami v USA roku 2020 naléhavost této otázky ještě zvyšují.

Ondřej Kolář